

Om sproglig »anderledeshed« som kendetegn på minoritetslitteratur

I tre tidligere afhandlinger har jeg beskæftiget mig med begrebet sydslesvig-dansk skønlitteratur.

I Søndergaard 1989 har jeg taget stilling til spørgsmålet om, hvorvidt der eksisterer en speciel sydslesvigdansk litteratur, et spørgsmål, som jeg, både ud fra indholdsmæssige og formelle kriterier, besvarer bekræftende. I Søndergaard 1990 har jeg påvist, at det er muligt at inddеле denne litteratur i perioder, ganske som det er tilfældet med en nationallitteratur.

Endelig har jeg i Søndergaard 1991a tegnet et portræt af én af de nulevende mindretalsdanske forfattere.

Under arbejdet med dette emne har der for mig udkrystalliseret sig følgende definition på sydslesvigdansk skønlitteratur:

- 1: Den skal være skrevet på dansk (rigsdansk, evt. dialekt), men være præget af en sproglig »anderledeshed« i forhold til samtidige rigsdanske litterære koder.
- 2: Den skal være skrevet af forfattere med en dyberegående tilknytning til Sydslesvig.
- 3: Den skal, i vid forstand, have en sydslesvigsk tematik.

Hovedparten af den omhandlede litteratur opfylder usøgt disse krav.

I det følgende skal jeg gå et skridt videre i et forsøg på nærmere at karakterisere, hvori denne sproglige »anderledeshed« består. Men lad mig først præcisere, at der ikke fra min side ligger nogen værdidom i dette udtryk, ligesom det heller ikke influerer på bedømmelsen, om denne stilistiske »couleur locale« er bevidst fra forfatterens side eller skyldes ubevidst indflydelse fra andre sproglige registre.

Som demonstrationseksempel har jeg valgt to tidlige romaner af den kendteste sydslesvigdanske forfatter, Willy-August Linnemann (1914-1985), nemlig: *Sangen om de lyse nætter*, fra 1939, [forkortet: *Sang*], og: *Mit land lå i mørke*, fra 1949, [forkortet: *Land*]. I analysen har jeg valgt at koncentrere mig om nogle få af de mest markante træk inden for syntaks og ordforråd. (Dr. Antje Wischmann har ydet mig hjælp ved den stilistiske bedømmelse af de tyske sætninger. Fra hende stammer de anførte citater).

Syntaks I

Som bekendt, er syntaksen i dansk meget bundet. De få variationsmuligheder er først og fremmest knyttet til forfeltet, og selv her er mulighederne begrænset, med mindre der tilsigtes en emfatisk virkning. Lige så velkendt er det, at syntaksen i tysk er væsentligt friere m.h.t. udfyldningen af forfeltet, uden at stilvirkningen bliver tilsvarende emfatisk. Denne frihed præger i høj grad Linnemanns sætningsopbygning, hvorfor det er et markant træk i hans sprog. Det

er et uafklaret spørgsmål, om han selv er opmærksom på den forskydning i retning af det emfatiske, som derved opstår. Det giver imidlertid hans sprog et gammeldags retorisk præg i forhold til det sprog, som jævnaldrende rigsdanske forfattere skriver.

Eksempelmateriale. [Fremhævningerne er mine]:

- 1: Et møde havde det været, og ikke et elskovsmøde! Men da skete det: i stedet for at borttage min kval og bringe mig lise, bortjog denne oplysning hele resten af min sjælelige sundhed, Land: 72.

Den tilsvarende tyske sætning: *Ein Treffen war es gewesen ...*, bedømmes ikke som emfatisk. (Mærk det arkaiserende ordvalg i den danske sætning: kval, lise, borttage, bortjage).

- 2: men jeg havde nu set ham fra vinduet gå flere gange vægelsindet min dør forbi, Land: 155.

Sætningsopbygningen, der næppe har rod i tysk, forekommer at være rodet i forhold til f.eks. følgende konstruktion: *Men fra vinduet havde jeg nu flere gange set ham gå vægelsindet forbi min dør* (d.v.s. med objekt med infinitiv umiddelbart efter verballedets infinitte form og med det adverbialt placerede adjektiv direkte efter den verbalform, det hører til, samt ændring af den retoriske postposition til præposition).

- 3: men hverken på det [brevet] eller på børnene og konerne her paa [sic] Hareslevmark fik hun tænkt ret meget, Sang: 66.

Den tilsvarende tyske sætning: *Aber weder daran noch an die Kinder und die Frauen ...*, bedømmes ikke som emfatisk.

- 4: Noget rigtig godt vilde han sige til sin mor, Sang: 82.

Den tilsvarende tyske sætning: *Etwas richtig Nettets wollte er seiner Mutter sagen*, bedømmes ikke som emfatisk.

- 5: Dog ikke ydmygere og taknemligere; bitrere og mere stram end før blev hun, Sang: 92.

Den tilsvarende tyske sætning: *Doch nicht demütiger und dankbarer, sondern bitterer und steifer ...*, opfattes som emfatisk.

- 6: Noget behageligt, men tillige naturligt havde han på vejen herop regnet ud, han vilde sige, Sang: 96.

Den tilsvarende tyske sætning: *Etwas Nettets, aber zugleich Schlichtes, hatte er sich auf dem Weg hierher zurechtgelegt, würde er sagen*, bedømmes ikke som emfatisk, men sætningsopbygningen får prædikatet: unübersichtlich.

- 7: De blev ved med at synge udelukkende det, de syntes om, Sang: 118.

Adverbiet er anbragt foran pronomenet som på tysk, hvorimod det på dansk normalt placeres foran infinitiven. Om den usikre placering af adverbialerne på dansk hos tysktalende, se Søndergaard 1985b.

Vurdering: Som det ses, kan en række markante syntaktiske konstruktioner hos Linnemann føres tilbage til beslægtede konstruktioner i tysk. Dette gælder ikke mindst udfyldninger af forfæltet, som på tysk er langt mindre emfatiske end på dansk. Også hos andre sydslesvigdanske forfattere forekommer syntaktisk interferens fra tysk, jf. Søndergaard 1990: 128.

II

Den mest frekvente afvigelse i Linnemanns syntaks i forhold til en samtidig rigsdansk litterær »normalkode« er en påfaldende anvendelse af præsens participium i positioner, hvor moderne rigsdansk normalt kræver omformning til ledsætninger. Af det righoldige eksempelmateriale anføres følgende:

1: *Hvor Inger-Margrethe dog forlokkede mig, da hun seende efter toget lagde armene bag om nakken. Hendes myge skikkelse tør jeg stadig ikke tænke på*, Land: 21f.

På tysk er den tilsvarende konstruktion mulig: *Wie mich I.-M. doch verlockte, wie sie – dem Zug nachschauend – die Arme hinter dem Nacken verstränkte*.

Inden for ordforrådet må *forlokkede* for: *fristede* betragtes som interferens fra tysk. Mærk tillige brugen af det arkaiserende adjektiv *myg*.

2: *Ihukommende den gamle regel, at et menneske, der indlader sig på en diskussion, hindres i at handle, sad jeg på min træstub ...*, Land: 25.

Den tilsvarende konstruktion findes på tysk: *Sich an die alte Regel erinnern*, ... Mærk tillige det lange forfelt.

3: *Og syngende, frydende sig over, at de var ovenpå, så de solen stige bag byen, varmende og forgyldende dem*, Sang: 65.

Sætningskonstruktionen er mulig på tysk, omend den får prædiketet: *umständliche Syntax, ungewöhnliche Häufung von Partizipien: Und singend, sich darüber freuend, dass sie oben waren, sahen sie hinter der Stadt die Sonne aufsteigen, sie wärmend und vergoldend*.

4: *Helst forestillede hun sig sin lille pige puttende sig bag et blomstrende hylde-træ og skrigende af glæde fare mod hende ...*, Sang: 90.

På tysk får den tilsvarende konstruktion betegnelsen: *unmöglich*.

5: *... svarede han, øjeblikkelig mærkende hende isolere sig*, Sang: 99.

Den tilsvarende sætningsopbygning er mulig på tysk: *sofort bemerkend ...* Mærk tillige den stive objekt med infinitiv konstruktion.

6: *Han blev endnu længe hængende ved lågen, følgende alt, hvad der bevægede sig ...*, Sang: 137.

Af de to participiumsformer forekommer kun den første i moderne rigsdansk, den anden derimod tillige i tysk: *allem folgend, das sich bewegte*.

Vurdering: Det førstnævnte stiltræk, den meget varierede udfyldning af forfeltet, findes hos andre sydslesvigdanske forfattere. Dette stiltræk, den udbredte brug af præsens participium, i langt de fleste tilfælde i positioner, hvor konstruktionen ikke forekommer i tilsvarende rigsdansk, herunder tendensen til ophobning af formen, er imidlertid særegen for denne forfatter. Den stilistiske virkning heraf er retorisk og arkaiserende, og det i en sådan grad, at det virker fremmedartet, hvilket bliver tydeligt ved en sammenligning med det store eksempelmateriale, der illustrerer de forskellige typer af præsens participium i moderne dansk, gengivet i Hansen 1967 III: 97ff.

III

Der er, som bekendt, intet mærkeligt i, at man i dansk kan have konditionale ledsætninger uden konjunktion ved siden af konstruktionen med konjunktion. Eksempler: *Fik hun det at vide, blev hun ulykkelig* : *Hvis hun fik det at vide, blev hun ulykkelig*. Men den første konstruktion forudsætter normalt, at ledsætningen kommer før hovedsætningen, hvorimod dette ikke er tilfældet i den anden konstruktion: *Hun blev ulykkelig, hvis hun fik det at vide*. Derfor tilhører følgende sætning ikke normalsproget: **Hun blev ulykkelig, fik hun det at vide*.

Om konditionale ledsætninger, se supplerende eksemplerne i Mikkelsen 1911:585 og i Diderichsen 1946:203f. (Jf. den sidst anførte sætning med følgende eksempel (i præsens), anført af Diderichsen: *Et godt Glas Punch holder Hr. Baron af, ligner De Deres salig Far*, H. C. Andersen).

Det ejendommelige hos Linnemann er, at han undertiden anvender den sidstnævnte konstruktion, hvilket eksemplificeres med følgende sætninger:

- 1: *Jeg vilde tro, Hans vilde blive godt gnaven, fik han at vide, vi bare et øjeblik gav fortabt*, Sang: 81f.
- 2: *Sky trak hun sig tilbage, kom de i nærheden*, Sang: 94.
- 3: *Meier var søvnig; det blev han gerne, havde han været vågen et par timer*, Sang: 163.

Spørgsmålet er, hvorledes Linnemanns forkærlighed for denne konstruktion skal forklares. Undertiden kan man få direkte parallelkonstruktioner på tysk, f.eks. i den første sætning: *Ich könnte mir vorstellen, dass Hans ganz schön sauer (werden) würde, erführe er* [eller: *wenn er erführe*], *dass wir nur einen Moment lang aufgaben*, omend sådanne konstruktioner betegnes som: klobige, ungebräuchliche Satzkonstruktionen, og i moderne tysk vil der, som i den alternative konstruktion ovenfor, være en udtalt tilbøjelighed til at anvende konjunktion, hvorved den tyske og den normale danske konstruktion bliver ganske ensartede.

Vurdering: I min udstrakte læsning af sydslesvigdansk litteratur har jeg ikke registreret denne konstruktion hos andre forfattere, hvorfor den må opfattes som et idiolektisk fænomen.

Ordforråd

Først nogle eksempler:

- 1: *Det kunde aldrig fragås, at hun havde sit hjem deroppe*, Sang: 94. For: *benægte, bestride*.
  - 2: *Det misbruger de, og det båder ikke os, nu vi kan komme af med vort åg!* Sang: 109.
For: *hjelpe, gavne, nytte*.
- Ifølge ODS bruges ordet kun i højere litterært sprog. Det forekommer ikke i sønderjysk ifølge Feilberg og Hostrup-dansk.

3: *Helst gad han gå over til det andet fortov ... Han gad have, at fru Madsen svulmede og svulmede og sprang ligesom en anden ballon*, Sang: 172.

For: *ville ønske, ville gerne, have lyst til*. Fra tysk: *mögen*. Almindeligt forekommende.

4: *Mens vi sad i en klitgryde og biede og lod, som om vi talte sandkorn ...*, Land: 13.

For: *vente*. ODS: almindeligt i dialekterne, i rigssproget kun i enkelte faste udtryk. Ordet forekommer i sønderjysk (Hostrup-dansk).

5: *»Ja, I kan jo komme med ind,« svarede Claus Brodersen gæstevenligt*, Land: 75.

For: *gæstfri*. Fra tysk: *gastfreundlich*. Ordet *gæstevenlig* er registreret med et par belæg i ODS, men får prædiketet: lidet brugt.

6: *Aldrig havde han hørt om engle i det landrådelige hus. ... Nej pigeengle de fandtes ikke, bekræftede også den landrådelige kusk og havemand*, Land: 95.

Fra tysk: *landrätlich*.

Vurdering: I hovedparten af de registrerede eksempler kan der eksistere interferenser fra tysk. Interferenser inden for ordforrådet er et af de lettest iagttagelige træk i både talt og skrevet sydslesvigdansk, jf. Søndergaard 1984: 225f., 1985a: 20, 1991b: 15f.

Sammenfattende vurdering: Næppe tilfældigt giver denne undersøgelse af sydslesvig-dansk fiktionslitteratur samme hovedresultat som min analyse af avis-sproget fra samme landsdel: Interferenser har et betydeligt omfang, primært inden for ordforråd, sekundært inden for syntaks, se Søndergaard: 1991b: 16, men de syntaktiske afvigelser er mere fremtrædende i skønlitteraturen end i sagprosaen. De her nævnte sproglige træk er, sammen med andre, medvirkende til at give sydslesvigdansk et umiskendeligt stilpræg.

Anført litteratur:

Diderichsen, Paul (1946): *Elementær dansk grammatik*. København. (2. udg. 1957 anvendt her).

Feilberg, H. F.: *Ordbog over jyske almuesmål*. Bd. 1-4. København 1886-1914.

Hansen, Aage (1967). *Moderne dansk*. Bd. 1-3. København.

Hostrup-dansk. Ved M. B. Ottsen. Bd. 1-5. København 1963-69.

Linnemann, Willy-August (1939): *Sangen om de lyse nætter*. København. (4. opl. 1964 anvendt her).

Samme (1949): *Mit land lå i mørke*. København (3. udg. 1966 anvendt her).

Mikkelsen, Kr. (1911): *Dansk ordføjningslære*. København.

ODS: *Ordbog over det danske Sprog*. Bd. 1-28. København 1919-56.

Søndergaard, Bent (1984): *Language Contact in the German-Danish Border Region: the Problems of Interference*. I: P. S. Ureland and I. Clarkson (eds.): *Scandinavian Language Contacts*. Cambridge.

Samme (1985a): *Bidrag til en karakteristik af sydslesvigdansk*. I: *Danske Folkekemål*: 27.

- Samme (1985b): Interferenz und Kontrastierung im Spracherwerb. I: H. Beck (ed.): *Arbeiten zur Skandinavistik*. Frankfurt a.M.
- Samme (1989): Findes der en speciel sydslesvig-dansk litteratur? I: *Dansk Udsyn*: 4-5.
- Samme (1990): Kampen for en egen identitet – en linie gennem sydslesvig-dansk litteratur. I: *Nordica*.
- Samme (1991a): Om minoritetslitteratur. En samtale med en sydslevig-dansk forfatter. I: *Horisont*: 2.
- Samme (1991b): Om sproglig »urenhed« i en dansksproget avis – set i et finlandssvensk perspektiv. I: *Språkbruk*: 4.

Bent Søndergaard